

Ključni vojno-politički odnosi i događaji u kotaru Gacko tijekom druge polovice 1942. godine

Smiljanić, Vlatko

Source / Izvornik: **Stolačko kulturno proljeće, 2018, XVI, 103 - 114**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:944161>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for
Croatian Studies](#)

Ključni vojno-politički ODNOSI I DOGAĐAJI u kotaru Gacko tijekom druge polovice 1942. godine

Još početkom 1941. kotar Gacko bilo je i vojno i politički izuzetno nestabilno područje. Na sferi četiri utjecaja, njemačkih, talijanskih, ustaških i četničkih snaga, sredinom 1942. godine intenzivirali su se njihovi odnosi i dolazilo je do velikih vojnih sukoba. Osim toga, relativno zastupljeno srpsko stanovništvo stvaralo je veliki problem vlastima NDH. U radu autor na temelju izvornih dokumenata interpretira ključne odnose i događaje u Gackome i njegovoj užoj okolini od samoga žarišta sukoba pa sve do konca 1942. godine kada se kotar Gacko više (utoliko) ne spominje u izvorima.

UVOD

Tijekom 1942. godine Gacko se, prema upravnoj podjeli Nezavisne Države Hrvatske (NDH), nalazi u sklopu Velike župe Dubrava, i to na njezinom krajnjem sjeveroistoku. Sa sjeverne strane graniči s kotarom Foča (Velika župa Vrhbosna), s južne strane s kotarom Bileća, a sa zapada s kotarom Nevisinje (Velika župa Hum). S istočne strane kotar Gacko potpuno graniči s Crnom Gorom, koja je pod direktnim talijanskim guverneratom.¹

Ukupan broj stanovništva je 15 235. Broj Srba prema popisu iz 1931. iznosi 61,87%, muslimana 34,62% dok je broj Hrvata (rimokatolika) 3,51%.² Od toga je broj žena veći od broja muškaraca za 0,49%. Zanimljivo je, također, da je zabilježeno čak 67,5 % nepismenih, a takav postotak je iznenađujući jer se pojavljuje i u mlađoj životnoj dobi. Primjerice, djeca pučkoškolskoga uzrasta tek su 36,0 % pismena, gdje broj dječaka trostruko prednjači od broja djevojčica.³ Stanovništvo se u 90,2 % slučajeva bavi poljoprivredom i šumarstvom, 3,05 % ima neki zanat, 2,92 % je u javnoj službi, slobodnome zanimanju ili najčešće vojsci dok je 3,83 % bez zanimanja.⁴ Kotar Gacko broji 2250 kuća i 2390 domaćinstava što znači da u jednoj

1 Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2002., 87-8.

2 (ur.) Andrejka, R., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga II, prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd, 1938., 12.

3 (ur.) Andrejka, R., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga III, prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd, 1938., 123.

4 (ur.) Andrejka, R., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga IV, prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju*, Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd, 1940., 321.

kući boravi više od jedne obitelji (1 kuća = 1,062 obitelji).⁵

Situaciju u kotaru Gacko treba promatrati i iz šire slike u kontekstu muslimanskih planova za autonomiju Bosne i Hercegovine (BiH). Naime, nakon prvotne pozitivne reakcije na vlast NDH, pojavile su se rezerve, pa je određena grupa muslimana pokrenula pitanje autonomnosti BiH. Osim planova o izdvajanju iz NDH, postojala je i ideja „zblizavanja“ s (njemačkim) nacističkim vlastima. Valja napomenuti da je teritorij BiH bio ukupno podijeljen na njemačku i talijansku zonu utjecaja i interesnu sferu, a da su se ove ideje javljale unutar njemačkoga dijela. Ustaška vlast, osim toga, nije uspjela zaštititi tamošnje stanovništvo od četničkih zločina koji su činjeni nad muslimanima (ali i katolicima⁶) na području istočne Bosne. Primjerice, jezoviti pokolj muslimana u mjestu Avtovac, koje pripada kotaru Gacko, dogodio se 28. lipnja 1941. Tom prilikom stradalo je 47 muslimana, većinom žena i djece, a cijelo selo je spaljeno. Četnici su napali avatovačku oružničku postaju oko tri sata ujutro. Muslimansko stanovništvo borilo se s njima cijeloga dana sve do predvečer, kad im je nestalo municije. Jedan dio stanovništva uspio je pobjeći, a one koji su ostali u selu, četnici su poklali i postrjeljali.⁷

Međutim, krajem 1941. dolazi do „rezolucija“, peticija protuuštaške naravi koje su potpisivali istaknuti muslimanski javni i kulturni djelatnici⁸. Podrška je došla čak iz redova Islamske vjerske zajednice.⁹ Dakle, muslimanski su politički planovi sve više bili udaljeni od ustaških, a sve više približeni njemačkima, jer su pretpostavljali njemačku pobjedu. Upravo zbog ovakve etničke zatupljenosti Srba na teritoriju NDH, maloga broja pismenih i većine ruralnoga stanovništva, sukobi na ovome području postali su neminovni još od sredine 1941. godine kada započinje tzv. „Lipanski ustanak“¹⁰. U listopada 1941. godine propali su naponi partizana da uspostave suradnju s četničkim postrojbama u istočnoj Bosni u borbi protiv Nijemaca i Talijana. Tijekom prve polovice 1942. godine vlast NDH ugrožavale su isprva četničke snage, a nakon toga i partizanske koje su na područje kotora dolazile s istočne strane, dakle, iz pravca Crne Gore. U većinski srpskim mjestima partizani su izvojevali pobjede, a posebice su se manifestirali napadom na Borač. Intervencijom talijanskih snaga tijekom travnja 1942. partizanska su osvajanja privremeno zaustavljena.¹¹

5 (ur.) Andrejka, R., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga I, prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava*, Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd, 1937., 12.

6 Najdrastičniji izraz četničkoga hegemonizma prema katolicima zasigurno je primjer Drinskih mučenica, časnih sestara iz Pala koje su u prosincu 1941. bačene u rijeku Drinu. Tih su dana četnici u istu rijeku bacili oko 8 000 ljudi. Više o tome: Baković, Anto, *Drinske mučenice, Vlastita svjedočanstva, Svjedočanstva očevidaca, Dokumenti*, Anto Baković, Sarajevo, 1990.

7 (ur.) Kovačić, Matija, *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života Hrvatske narodne države*, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1942., 86-7.

8 Ovdje se posebno ističu Uzeir Hadžihasanović, Muhamed Panda, Mustafa Softić, Šefkija Belić, Ahmed Karabeg, Suljaga Salihagić i ostali.

9 Matković, Hrvoje, *nav. dj.*, 211-12.

10 Marijan, Davor, „Lipanski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, 35(2), 2003., 545-576.

11 Šumanović, Vladimir, „Kronologija događanja na području kotara Gacko od četničkog zauzimanja Foče u prosincu 1941. do operacije Foča krajem travnja 1942.“, u: *Polemos*, 18(35), 29-46.

*Partizanski borci Gatačkoga bataljuna 1941. godine
(Izvor: Muzej revolucije naroda Jugoslavije, inv. br. 10866)*

Od travnja do srpnja 1942.

Krajem travnja 1942. u kotaru Gacko nalaze se talijanske snage te jedna ustaška satnija i oružnički vod. Muslimani su držali sela Kulu Fazlagić, Ključ i Veliku Gračanicu dok su četnici, koji surađuju s talijanskim trupama, držali selo Miholjače. Sva ostala mjesta u kotaru, koja još nisu uništena, nalazila su se u rukama partizana, koji iz Crne Gore razvijaju svoje akcije na području ovoga kotara. Talijanske trupe prilikom dolaska u Gacko zavladaše cestom Nevesinje – Gacko. Međutim, ustaške su snage tada izrazile sumnju da, ako put ne bude imao nadzor, tada će opet biti prekinut zbog partizana. Tada bi mogao biti zaustavljen redoviti dovoz hrane i potrepština za osnovne životne potrebe. Osim toga, padom Borača, iseljavanje nije bilo preporučljivo, a čak se razmišljalo o dodatnoj kolonizaciji hrvatskoga stanovništva.¹² Jedna od značajnih bitaka dogodila se 25. travnja kada je kod sela Slivlja (na komunikaciji Nevesinje-Gacko) Prvi hercegovački udarni bataljon

¹² „Izveštaj zapovjedništva Vojne Krajine od 4. maja 1942 god. o borbama partizana protiv četnika, italijanske vojske i domobrana u okolini Gacka i Avtovca“, u: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (Zbornik NOR)*, tom IV – borbe u Bosni i Hercegovini (BiH), knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 355.

Operativnog štaba NOP odreda za Hercegovinu, u zasjedi, porazio prethodnicu 260. puka talijanske divizije „Murđe“ te zarobio 57, a ranio 42 i ubio 18 talijanskih vojnika.¹³

Luka (Krsta) Nenezić. Rođen u Podgorici 1914. godine.

Poslije završene učiteljske škole u Mostaru 1935. upisuje se na zagrebačko sveučilište.

Član je KPJ od 1938. U proljeće 1940. je uhićen i dovezen u logor u Bileći.

U srpnju 1941. radio je na podizanju ustanka u Gackom, gdje je ostao sve do svoje pogibije u borbi s ustaškim odredima u selu Bodežištima (Gacko) 7. siječnja 1942.

(Izvor: Muzej revolucije naroda Jugoslavije, inv. br. 12383)

Unatoč protjeravanju, partizani nisu ni početkom mjeseca svibnja prestali sa svojim djelovanjem. Grupa od 400-injak njih iz bataljuna naziva „Nevisinjska puška“ 13. svibnja 1942. napala je automobilsku kolonu na putu Bišina – Nevesinje koja je dolazila iz Mostara. Ubili su sedam talijanskih časnika koji su bili ispred kolone. Ovaj podatak možda ne bi bio toliko značajan da s kolonom partizana nije došao poznati četnički vođa Jevđević s 80-ak četnika kojima su ostali četnici u Nevesinju priredili doček sa srpskim zastavama.¹⁴ Da se četnički odredi osnivaju u Nevesinju i Gacku upozorio je u svome proglasu „Braći Hercegovcima“ komandant

¹³ Brajnović, Petar (ur.) *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941 - 1945*, Vojnoistorijski institut Beograd, 1964., 248.

¹⁴ „Napad partizana na Talijansku kolonu“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 368.

nacionalnih odreda za Crnu Goru i Hercegovinu pukovnik Bajo J. Stanišić.¹⁵ Pet dana kasnije na nedefiniranom području Gacka jedna talijanska bojna napala je i rastjerala veću skupinu partizana. Ubijeno je njih 42, a zaplijenjena im je i veća količina oružja. Partizani su ubili jednoga talijanskoga časnika i vojnika.¹⁶

Talijanska divizija „Kačatori dele Alpi“, jači dijelovi divizija „Marke i Murde“, ojačani četnički Nevesinjski i Gatački odred započeli su 25. svibnja koncentričan napad iz Nevesinja, sela Plužina, Gacka, sela Hutova, Čapljine i Mostara (što se naziva operacijom „Stolac“¹⁷). U osmodnevnim borbama su porazili jače dijelove Južnohercegovačkog i Sjevernohercegovačkog NOP odreda te se 28. svibnja spojili sa svojom skupinom u Stocu. Zanimljivo je da su talijanske jedinice i četnici tada u 25 sela spalili oko 1 000 kuća.¹⁸ U kotaru Gacko četnike tada predvodi pop Perišić i ima ih oko 600.¹⁹

Prehrana stanovništva je postajala sve oskudnija, a dodatni problem stvarao je dolazak izbjeglica u okolicu kotara. Dana 6. lipnja fašistički general Lonzana došao je automobilima četnika u Gacko gdje je preuzeo osobno zapovjedništvo nad četnicima koji su ondje djelovali. Unatoč tome, već 9. lipnja talijanske i ustaške snage dovezile su dovoljne količine hrane.²⁰ Gacko je tada bilo opskrbljeno hranom dovoljnom za mjesec dana.²¹ Paralelno s time, četnički su odredi uz talijansku pomoć zauzeli od partizana selo Stepen (10 km J od Gackog), a dva dana kasnije četnici su vodili borbu s partizanima u selima Gat, Dobrelji i Kazanci (oko 10 - 15 km JI od Gackog).²² Međutim, 400-injak partizana su istoga dana zauzeli selo Vrba (7 km SI od Gackog). To je bio kratkoročan pothvat jer su već sljedećega dana talijanske trupe u suradnji s četnicima vratili selo. U tijeku borbe s talijanskim trupama i četnicima partizani su imali velike gubitke, ali se ne zna njihov točan broj, dok je ovom prigodom poginulo oko dvadeset četnika. Iste su snage napadale selo Avtovac te selo Izgori (9 km SI od Gackog).²³ Međutim, već istoga dana talijanska bojna napušta Gacko pa je ostalo samo nekoliko Talijana s velikim brojem četnika. Talijanski su časnici preporučili lokalnome stanovništvu da se i oni povuku, jer će i onaj ostatak Talijana također napustiti Gacko. Međutim, talijansko zapovjedništvo nije dalo jasne upute i odgovore u svezi s time. Stoga je među stanovništvom rastao

15 „Braćo Hercegovci!“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 369.

16 „Br. 147: Izvještaj Ministarstva Hrvatskog domobranstva od 21. maja 1942. god. o borbama u Bosni i Hercegovini, III. domobranski sbor“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 386.

17 „Stolac“ je naziv za vojni pothvat talijanskih snaga protiv partizanskih snaga u (istočnoj) Hercegovini tijekom svibnja 1942. godine, a izvedena je uz pomoć četničkih jedinica. Tamošnje partizanske jedinice i rukovodstvo trebalo je pomoć u sprečavanju osipanja koje je uslijedilo zbog suradnje četnika i Talijana. Međutim, cilj nije bio postignut. Više o tome: „Br. 92 Relacija o borbama četničkih jedinica protiv partizanskih snaga u Hercegovini maja 1942. u italijanskoj operaciji »Stolac«, u: *Zbornik NOR*, tom XIV, knjiga I – Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića, 128.

18 Brajnović, Petar (ur.), *nav. dj.*, 264.

19 „Br. 76 Izveštaj Ilije Trifunovića Bircanina od aprila 1942. Draži Mihailoviću o vojno-političkoj situaciji u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori, Lici i Dalmaciji i o saradnji sa Italijanskim okupatorom“, u: *Zbornik NOR*, tom XIV, knjiga 1 – 1941. i 1942. godina, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 226.

20 „Izvještaj zapovjedništva trećeg Domobranskog zbora od 9. juna 1942. o borbama u zapadnoj Bosni i Hercegovini“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 410.

21 „Br. 157 Izvještaj zapovjedništva trećeg Domobranskog zbora od 11 juna 1942. god. o borbama oko Jajca, Glamoča i Varesa“, *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 412.

22 „Br. 143 Izvještaj zapovjedništva Šeste oružničke pukovnije od 13. jula 1942. god. o borbama sa partizanima u Hercegovini“, u: *Zbornik NOR*, tom IV – BiH, knjiga 6, jul-avgst 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 350-1.

23 Isto, 358.

nemir dok je posadno zapovjedništvo tražilo upute.²⁴

Sredinom lipnja 1942. Talijani su preko jednoga (pročetnički orijentiranoga) muslimana u Gackom podijelili novine pod naslovom „Slobodna Srbija“ i bacili promidžbene letke svim četnicima iz zrakoplova u ovoj oblasti. Zapovjednik domobranske posade u Gackom zamolio je talijanskoga zapovjednika da se ove novine više ne dijele stanovništvu s obzirom na naslov i sadržaj te je to obećano. Međutim, naknadno se doznaje, da su Talijani te iste novine dijelili pučanstvu u Mostaru.²⁵ Već su 12. lipnja četnici iz Gackoga tražili putem posadnoga zapovjedništva suradnju s ustaškim domobranstvom. Budući da je zapovjednik posade Gacko prema postojećim i ranijim uputama prema četnicima postupao kao protiv neprijatelja, on je tada tražio smjenu s objašnjenjem „da se ne može odjednom preobratiti i s četnicima postupati kao sa saveznicima“. Osim njega, smjenu je tražio kotarski predstojnik i zapovjednik oružničkog voda.²⁶

Tog istog 12. lipnja te 13. lipnja vođena je velika bitka između partizana i četnika kod sela Vrba (7 km SI od Gacka). Četnike je potpomoglo talijansko topništvo, dok je ishod borbe ostao nedokumentiran. Borbu su vodile hercegovačke partizanske jedinice, koje su se za vrijeme Treće neprijateljske ofanzive povlačile u sjevernu Hercegovinu te jedinice Prve i Druge proleterske brigade, koje su se u to vrijeme nalazile na istom terenu.²⁷ Osim toga, 18. lipnja predalo se talijanskim trupama devet komunista iz već spomenutoga sela Izgori, a tri su komunista ubijena u tijeku akcije. Talijanske trupe stigle su do granice kotara Gacko i prelazile su u susjedne kotare. Tri dana kasnije talijanske trupe uspostavile su vlast prema Crnoj Gori i prešle granicu NDH priključivši se trupama koje su već bile u Crnoj Gori.²⁸ Zbog toga, 20. lipnja oko 600 četnika napustilo je položaje oko Gackog i talijanskim automobilima prebačeni su za Nevesinje.²⁹

Raspoloženje hrvatskoga stanovništva poboljšalo se u nadi da će biti još i bolje kada se uredi stanje na smirenju zaraćenih strana i pobunjeničkih akcija. Posljednjim potezima „čišćenja“, veliki broj izbjeglica vratio se svojim kućama i počeo s radom u obnavljanju domova. Međutim, raspoloženje na području I. i II. zone nije najbolje jer su pobunjenici (partizani) i dalje djelovali, a Talijani nisu bili dovoljno aktivni unatoč svojoj nadmoćnosti u tehničkoj opremi i brojčanom stanju ljudstva. Kod muslimana je jedan manji dio zadovoljan dok je veći dio neraspoložen, naročito otkako su počeli pregovori s četnicima na zajedničkoj

24 „Br. 156. Izvještaj zapovjedništva trećeg Domobranskog zбора od 10 juna 1942. god. o borbama oko Mrkonjić Grada, Livna i Visokog“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 415.

25 „Izvještaj zapovjedništva trećeg Domobranskog zбора od 12. juna 1942. god. o borbama u Hercegovini i istočnoj Bosni“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 418-9.

26 „Izvještaj zapovjedništva trećeg Domobranskog zбора od 13. juna 1942. god. o borbama oko Kupresa, Vlasenice i Zenice“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 421-2, 423.

27 „Br. 162. Izvještaj zapovjedništva trećeg Domobranskog zбора od 15. juna 1942. god. o borbama oko Jajca, Gacka i Vlasenice“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 431.

28 „Br. 143. Izvještaj zapovjedništva Šeste oružničke pukovnije od 13. jula 1942. god. o borbama sa partizanima u Hercegovini“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 6, jul-avgst 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 359.

29 „Br. 143. Izvještaj zapovjedništva Šeste oružničke pukovnije od 13. jula 1942. god. o borbama sa partizanima u Hercegovini“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 6, jul-avgst 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 352.

suradnji protiv partizana.³⁰ U graničnom pojasu prema Drini i Crnoj Gori stanovništvo je bilo zabrinuto, jer se boji osvete i partizana i četnika.³¹ Prema partizanima osjećao se veliki prezir jer „vrše osvetu nad povraćenim četnicima i izbjeglicama, te narod moli zaštitu: otimaju, pljačkaju i nasilno odvođe i novače mlade ljude u svoje redove.“ Prehrana je bila još uvijek slaba, a to je u mnogome utjecalo na sveukupno raspoloženje stanovništva.³² Akcijom talijanskih vojnih snaga uz suradnju četnika, granicom duž Crne Gore više nisu djelovali partizani. Međutim, talijanske vojne snage sa crnogorskim nacionalistima vodile su borbe unutar područja Crne Gore s istima i dotada su imali priličnoga uspjeha iako su se borbe privodile kraju.³³

Sve do 10. srpnja ne postoje podatci o značajnijim situacijama u kotaru Gacko. Stoga, toga dana donesena je odluka da će se talijanske posade povući iz ovoga kotara. Povlačenjem ostatka talijanske posade iz Gacka zapovjednik 6. pješake divizije pretpostavljao je da će se pojaviti isto stanje kao prošle godine. Primjerice: opasnost prekida prometa, uznemirivanja, te teškoće opskrbe ako ustaška posada ne bude dovoljno jaka. Zanimljivo je da su Talijani u području Gacka tada organizirali pravoslavno pučanstvo kao četnike, koji se bore protiv partizana, dakako, zajedno s Talijanima. Uvjeti ove suradnje ostali su potpuno nepoznati.³⁴ Sredinom srpnja pored samog Gacka u Fazlagića kuli nalazilo se oko 1000 naoružanih muslimana u punoj spremi, a vrhovni zapovjednik je bio Memiš-Aga Džubur.³⁵

Od kolovoza do studenoga 1942.

Djelatnost četničkih i ustaških snaga bazirala se uglavnom na uništenju partizanskih odreda gdje, bez obzira na vjeroispovijest, uništavaju sve što je sumnjivo i sklono komunizmu. I dalje, dakako, uz suradnju talijanskih vojnih vlasti, a ponegdje i samostalno, pri čemu su postizali dobar uspjeh. Zahvaljujući ovim odredima prekinuto je djelovanje partizanskih snaga u istočnoj Hercegovini. Prehranu i naoružanje ustaški odredi dobivaju od talijanskih vojnih vlasti. Prema držanju i stanovitim znakovima može se zaključiti da je četnička grupa Gacko (i Trebinje) spremna surađivati s ustaškim vlastima dok se za druge grupe to ne može reći. Međutim, na opredjeljenje grupe Nevesinje, koja je ujedno i najjača, utječe njihov vođa Dobrosav Jevđević koji zastupa stanovište nepriznavanja NDH. S ustaške strane pojačana je promidžba i ista dolazi u dodir sa vođama četnika, iako su oni još u neizvjesnosti i kolebanju. Zbor radi na smirivanju stanovništva

30 *Čuju se negodovanja kao (npr. op. a.): Zar da mi pređemo mirno preko toliko poginulih naših žrtava, a sada Hrvati pregovaraju sa četnicima itd.*

31 Izvještaj zapovjedništva trećeg Domobranskog zbora od 16. juna 1942. god. o o stanju u vojci i na terenu“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 433-5.

32 Isto.

33 „Br. 143 Izvještaj zapovjedništva Šeste oružničke pukovnije od 13. jula 1942. god. o borbama sa partizanima u Hercegovini“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 6, jul-avgst 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 362.

34 „Br. 166 Izvještaj zapovjedništva rećeg Domobranskog zbora od 23. juna 1942. god. o borbama u Bosanskoj krajini, istočnoj Bosni i Hercegovini“, u: *Zbornik NOR*, tom IV - BiH, knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 440.

35 „Br. 121 Izveštaj Majora Petra Baćovića od 16. jula 1942. Draži Mihailoviću o vojnopoličkoj situaciji u Hercegovini i saradnji sa italijanskim okupatorom“, u: *Zbornik NOR*, tom XIV, knjiga 1 - 1941. i 1942. godina, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 427.

u kotarima Gacko, Stolac i Bileće. Talijanski je bojnič De Matteis dobio ustaško odlikovanje reda krune Kralja Zvonimira prvoga reda. Smatralo se da će ovo odlikovanje izazvati veliki odjek i komentare koje će stanovništvo udaljiti od razmišljanja o teškoj situaciji. Kako bi se, između ostaloga, izbjegla zlovolja među ostalim talijanskim časnicima, državni tajnik Dr. Vjerkoslav Vrančić tražio je da se pronađu još neki „odličnici“ kojima bi se dodijelila odlikovanja.³⁶ U listopadu 1942. i dalje se vode bitke s partizanskim jedinicama gdje je zapovjednik Rašid Babović. Naime, 18. listopada pojavio se engleski zrakoplov oko Gackoga koji je letio u pravcu istoga te bacio odjeću i oružje koji su dospjeli u partizanske ruke te im omogućili nastavak djelovanja.³⁷

Početak studenoga 1942. godine u Nevesinje je doputovao zapovjednik 6. oružničke pukovnije Stjepan Jakovljević zbog obilaska oružničkih postaja. Srdačno je bio primljen kako u Nevesinju tako i u Gackom. Zanimljivo, četnički vojvode Dobrosav Jevdjević i Petar Samardžić tom su prilikom zamoliti prijem. Jakovljević je prihvatio ovu ponudu. Razgovor se vodio zbog sređivanja prilika i prestanka pokolja između četnika i hrvatske vojske. Tom prilikom Jevdjević je obećao Jakovljeviću da će napustiti oružničku postaju u Domanovićima, koju su zauzeli četnici, te ju predati ustaškom oružništvu. I u Gackomu je Jakovljević razgovarao, ali s tamošnjim četničkim vojvodom Markom Popovićem u svrhu smirivanja neprijateljstva. Jakovljevića je čitavim ovim putem pratio Muharem Aganović, koji mu je bio pomoćnik. Osim njega, na putu je bio pridružen i veliki župan Zlatar koji je zaključio da i muslimani i pravoslavci žele što prije uspostavu mira i obustavljanje neprijateljstva. Tada mu je rečeno da tamošnji kotarski predstojnik Petar Jerković ne brine za uspostavu mira jer svojim postupcima i govorima potiče muslimane protiv pravoslavaca.³⁸

Već 27. studenoga stigla je opravdavajuća reakcija Ministarstvu unutarnjih poslova u Zagrebu zbog upitnih postupaka Petra Jerkovića. Veliki župan Dubrave A. Buć pojasnio je da kotarski predstojnik iz Nevesinja Tamović dobronamjerno ili zlonamjerno „išao na lijepak“ Jevdjeviću koji je želio lukavo likvidirati hrvatsku miliciju. Zanimljivo je, naime, da je Jevdjević nigdje drugdje nije obratio ustaškoj vlasti zbog toga, nego je to učinio u Gackome kada tamo niti četnici niti talijanske vlasti nisu uspjeli stopiti hrvatske (i muslimanske) snage u četnike. No, u tome nisu uspjeli.³⁹

36 HR – HDA 12232 Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske, analitički inv., knjiga III, Br. Taj-371-42, *Političko stanje na područjima velike župe Dubrava i rad na smirivanju pučanstva u kotarevima Bileće, Gacko i Stolac*, Zagreb, 26. rujna 1942.

37 Brajnović, Petar (ur.), *nav. dj.*, 572.

38 HR – HDA 12232 Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske, analitički inv., knjiga III, Prez. br. 2928/42, *Izvišće o putu kotarskog predstojnika u Gacko i boravku pukovnika g. Jakovljevića*, Mostar, 6. studenoga 1942.

39 HR – HDA 12232 Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske, 30/223 (A – I), Tajno 8007-11068, Taj. br. 3599/42, *Izvišće o prilikama u Gackome*, Dubrovnik, 27. studenoga 1942.

Grupa četnika snimljena u Gacku pred napad na jedinice NOVJ. Pred strojem je Mitar Davidović, načelnik štaba gatačke četničke brigade.

(Izvor: Muzej revolucije naroda Jugoslavije, 12382)

Zaključak

U drugoj polovici 1942. godine kotar Gacko našao se između četiri interesne sfere: najprije ustaške zbog toga jer se nalazi na administrativnome području NDH; zatim talijanske zbog istočne granice prema NDH; nakon toga njemačke zbog dijela muslimanskih pretenzija prema istima te naposljetku četničke zbog počinjenih zlodjela. Veliki je politički problem vlastima NDH stvarao natpolovični broj Srba te izuzetno mali udio Hrvata.. Čak je postojala ideja o kolonizaciji hrvatskoga stanovništva. Osim toga, stanovništvo je uvelike bilo ruralno i vrlo nepismeno. Međutim, zanimljivo je da se cijela istočna Hercegovina u drugoj polovici 1942. nalazi pod snažnim četničkim nadzorom, no muslimani iz kotara Gacko im se ne pridružuju pa stoga ne predstavljaju problem vlastima. Takav je zaključak očit zbog zločina koje su četnici počinili nad muslimanskim stanovništvom još od 1941. godine. No, pojavljivali su se neki pročetnički angažirani muslimani koji su djelovali individualno. Partizani su i nakon zaustavljanja u travnju nastavili s djelovanjem iz pravca istoka, tj. iz Crne Gore te vrše konstantne upade u sela

gatačkoga kotara. Četnici očito surađuju s partizanskim snagama, no suradnja četnika i Talijana ostala je vrlo nejasno definirana. Pojedini talijanski časnici opiru se spomenutoj suradnji. Unatoč tomu, prezir postoji i prema partizanima zbog njihova nasilna ponašanja među stanovništvom (npr. nasilna mobilizacija mladića), iako se o partizanskim zločinima u izvorima ne govori kao kod četnika. Veliku su podršku partizani imali od saveznika (Engleza) u donaciji oružja i municije što isti koriste za daljnje napredovanje i djelovanje. Problemi s prehranom stanovništva su učestali i za rješavanje istoga, prema izvorima, brinule su se ustaške snage. Ovakvo gotovo konglomeratno stanje uvelike je utjecalo na zabrinutost lokalnoga stanovništva koje je željelo mir što prije. Partizanskim zauzimanjem kotara 1944. godine prestala su sva vojna djelovanja.

Bibliografija

Arhivski izvori

1. HR – HDA 12232 Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske, analitički inv., knjiga III.
2. HR – HDA 12232 Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske, 30/223 (A – I), Tajno 8007-11068, 1942.

Objavljeni izvori

1. *Zbornik NOR*, tom IV – borbe u Bosni i Hercegovini (BiH), knjiga 5, maj-jun 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1953.
2. *Zbornik NOR*, tom IV – borbe u Bosni i Hercegovini (BiH), knjiga 6, jul-avgust 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1953.
3. *Zbornik NOR*, tom IV – borbe u Bosni i Hercegovini (BiH), knjiga 7, septembar-oktobar 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1953.
4. *Zbornik NOR*, tom IV – borbe u Bosni i Hercegovini (BiH), knjiga 8, novembar-decembar 1942., Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1953.
5. *Zbornik NOR*, tom XIV, knjiga 1 – Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića, 1941. i 1942. godina, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd, 1945.

Literatura

1. Andrejka, R. (ur.), *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga II, prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd, 1938.
2. Andrejka, R. (ur.), *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga III, prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti*, Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd, 1938.
3. Andrejka, R. (ur.), *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga IV, prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju*, Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd, 1940.

4. Andrejka, R. (ur.), *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga I, prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava*, Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, Državna štamparija, Beograd, 1937.
5. Baković, Anto, *Drinske mučenice, Vlastita svjedočanstva, Svjedočanstva očevidaca, Dokumenti*, Anto Baković, Sarajevo, 1990.
6. Brajnović, Petar (ur.) *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941 - 1945*, Vojnoistorijski institut Beograd, 1964.
7. Kovačić, Matija (ur.), *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života Hrvatske narodne države*, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb, 1942.
8. Marijan, Davor, „Lipanski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, 35(2), 2003., 545-576.
9. Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2002.
10. Šumanović, Vladimir, „Kronologija događanja na području kotara Gacko od četničkog zauzimanja Foče u prosincu 1941. do operacije Foča kraljem travnja 1942.“, u: *Polemos*, 18(35), 29-46.